

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 7 Sayı: 33 Volume: 7 Issue: 33

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TENGRİ KUTI VERSUS RES PUBLICA: ERKEN DÖNEM TÜRK YÖNETİM TARİHİNDE CUMHURİYET DÜŞÜNCESİ

REPUBLIC THOUGHT IN EARLY PERIOD OF TURKISH ADMINISTRATIVE HISTORY

Selim KARAKAŞ*

Öz

Kut düşüncesine dayanan ve Tanrı bağışı olan Türk hükümlanlık anlayışında sınırlarını kanun gücünün (*töre*) belirlediği, halkı gözetin ve hukuk prensiplerine bağılı sosyal devlet olgusunu hatırlatan bir telakkinin izleri görülür. Bu minvalde Türk devlet kültüründe cumhuriyet olgusunun yeri meselesi, problematik bir konu halinde değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu makalede, kadim Türk devlet telakkisi içinde cumhuriyet fikrinin varlığına dair bir temellendirmenin yapıp-yapılamayacağı hususu, yine Türk tarihinin eski zamanlarından beri var olan devlet, yönetim ve hâkimiyet anlayışı perspektifinde incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Cumhuriyet, Yönetim, Hâkimiyet.

Abstract

The Turks percept of sovereignty which is based on idea of kut and is donation from God it is seen traces of the concept of welfare state. The limits of this concept is determined by legal power (tore). It protects people and is dependent on principles of law. In this regard it is necessary the position of phenomenon of republic in Turkish state culture to be evaluated as a problematic event. In this article it is tried to be searched whether it can be founded about presence of 'republic' idea in old Turkish state concept. This matter is assessed in looking at perception of state, administration and domination in Turkish history.

Keywords: State, Republic, Administration, Domination.

Giriş

Türklerde *il (el)* sözcüğü ile karşılanan devlet; millet (*budun*), ülke (*ulus*), teşkilat (*elgi uzun*) ve hâkimiyet-siyasi otorite (*kut*) unsurlarından oluşmaktaydı. Bu anlamda Türklerin kendine özgü bir devlet fikri veya yönetim felsefesinin varlığından söz etmek mümkündür. Kut düşüncesine dayanan ve Tanrı bağışı olan bu hükümlanlık anlayışında sınırlarını kanun gücünün (*töre*) belirlediği, halkı gözetin ve hukuk prensiplerine bağılı sosyal devlet olgusunu hatırlatan bir telakkinin izleri görülür. Yine bu anlayışa göre siyasi otoritenin kaynağı hem *karizmatik* hem de *kanuni* bir meşruiyet düşüncesine dayanmaktadır. Türk düşüncesindeki bu karizmatik meşruluk fikri, hanedan görüş açısından bir aile karizması olarak belirip, devlet veya otorite ile ilgili bir takım hukuki sembol ve törenlerde de görüldüğü üzere kurumsal bir karizma şeklinde gelişmiştir. Türk siyasi otorite telakkisinin kanuni yönü ise daha ziyade iktidarın niteliği ile ilgilidir.

Zaman içerisinde bütünlük ve devamlılık çizgisini koruyarak orijinal bir terkibe ulaşmış bulunan bu devlet anlayışı, jenetik ve komparatif bir metot ile incelendiğinde orta zaman batı siyaset düşüncesindeki mutlak ve monark yönetim yapılarından kimi mahiyet farklılıklarını da karşımıza çıkarır. Bu söylenenlerden hareketle örneğin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin

* Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

kuruluş felsefesini oluşturan milli devlet, egemenlik, cumhuriyet ve demokrasi prensiplerinin tarihi altyapısında Fransız İhtilali sonrası gelişen batı siyasi düşüncesinin fikri tesiri kadar, Türk kültüründe milli bir seciye şeklinde yaşana gelen devlet geleneğinin etkisi de tartışılabilir. Elbette bunu yaparken her düşünce, kavram ve olayın kendi zamanı ve şartları içerisinde ele alınması gerektiği gerçeği göz ardı edilmemelidir. Aksi halde yapılacak tahlillerin anakronizmden kurtulamayacağı aşîkârdır.

Bu minvalde, kadim Türk devlet kültüründe *cumhuriyet* olgusunun yeri meselesi problematik bir konu halinde değerlendirilmeye muhtaçtır. Bu makalede, Türk devlet telakkisi içinde cumhuriyet fikrinin varlığına dair bir temellendirmenin yapıp-yapılamayacağı hususu, yine Türk tarihinin eski zamanlarından beri var olan devlet, yönetim ve hâkimiyet anlayışı perspektifinde incelenmeye çalışılacaktır.

Hâkimiyetin Kaynağı Bakımından Eski Türklerde Yönetim Anlayışı

Türk devlet telakkisinde yönetim erkinin bir unsuru olarak siyasi otorite veya siyasi iktidar kavramı *kut* sözü ile ifade edilmiştir. Kut kelimesi esasen *siyasi hâkimiyet kudreti*, yani *devleti idare salâhiyeti ve otoritesi* manasına gelmektedir. Bununla birlikte kelimenin *iyi talih, ikbal, uğurluluk, saadet ve bahtiyarlık* gibi anlamları taşıdığı da ileri sürülmüştür. Ancak bunlar ikinci planda kalan ve sonraları ortaya çıkan tali anlamlar durumundadır¹.

Bu idare anlayışında bir siyasi otorite tipi olarak kagan, yönetme yetkisi demek olan kutu Gök'ten yani Tengri'den almaktadır. Bu anlamda Türk siyasi iktidar fikri kaynağı bakımından *karizmatik* bir kutsiyet taşıyor ve *kanuni* bir meşruiyet anlayışından kaynaklanıyordu. Türk düşüncesindeki bu karizmatik meşruluk anlayışı hanedan görüş açısından bir *aile karizması* olarak belirip, devlet veya otorite ile ilgili bir takım hukuki sembol ve törenlerde de görüldüğü üzere *kurumsal karizma* şeklinde gelişmiştir. Türk siyasi otorite anlayışının kanuni yönü ise, daha ziyade iktidarın niteliği ile ilgilidir (Güler, 1996: 21-22).

Eski Türk hâkimiyet fikri hükümdarda Tanrı bağıışı bazı vasıfların varlığını kabul eden bir anlayıştır. Buna göre Türk hükümdarına idare etme hakkı Tanrı tarafından bir lütuf olarak bağıışlanmıştır, yani hâkimiyetin menşei ilahidir. Bir başka söyleyişle hükümdar, Tanrı irade ettiği, kendisine *kut* (hâkimiyet kudreti), *ülüg* (nasib ve kısmet) ve *yarlıg* (Tanrı'nın izni ve kader) verdiği için hükümdardır ve siyasi iktidar otorite hakkına sahiptir. Bu bakımdan Türk kaganı adeta göğün yeryüzündeki temsilcisi gibidir (Genç, 1981: 66; Ögel, 1971, II:57 vd.; Taneri, 1993: 88 vd.). Yönetme yetkisine sahip olan kagan ise artık ilahi lütuf ya da hak adına, teokratik temsilci sıfatı gibi bir güçle değil, Tanrı'nın *nasb* ettiği hükümdarlık sorumluluğunu yerine getiren bir *görevli* gibi hareket eder.

Bu hâkimiyet anlayışının Büyük Hun İmparatorluğu zamanından beri yüzyıllar boyunca Türk devlet idaresinin temel unsuru olarak kaldığı da malumdur. M.Ö. 176 yılında Tengri Kut (yani Tanrı'nın siyasi iktidar verdiği kişi) unvanını taşıyan Hun hakanı Mo-tu'nun, Çin imparatoruna gönderdiği mektubun "*Ben Tanrı tarafından tahta çıkarılmış büyük Hun Hakanı - Tanhu veya Tanju'su-*" şeklinde başlaması bu durumu yansıtan bir örnektir (Ögel, 1981, I: 439).

Göktürk çağında da aynı anlayış oldukça belirgindir. Göktürkler, her bakımdan Büyük Hun İmparatorluğu'nun bir devamı idiler. Bu nedenle pek çok Hun âdet, gelenek ve devlet teşkilatına ait yaklaşımın Göktürklerde çoğu zaman aynen, bazen de kısmi değişikliklerle yaşayacağı tabii idi. Hükümdarlık alametlerinde, özellikle unvan ve lakaplarda bu durum açık olarak müşahade edilebilir. Bu çağdaki *Kutlug*, *Tengriteg* *Tengri Yaratmış*, *Tengride* (*kut*) *bulmuş* unvanları dikkatleri çekmektedir. Bilge Kagan'ın şu ifadesi de konumuza örnek oluşturur: "*Tengriteg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan*" (Ergin, 1970; Kitabeler I, Güney, 1)².

¹ *Kut* kelimesinin çeşitli anlamları hakkındaki tartışmalar için bkz. (Donuk, 1988: 78-79).

² Bahaeddin Ögel, *Tengriteg tengride bolmuş Türk Bilge Kagan* cümlesinin *Tanrı* gibi gökte yaratılmış *Türk Bilge Kagan* şeklinde değil, *Tanrıya benzer gökten kaganlığını almış Türk Bilge Kagan* biçiminde anlaşılmasını, bu tür kavramların sırf kelime karışıklıklarıyla değil, o husustaki genel anlayış doğrultusunda anlamlandırılması gerektiğini söyler. Çünkü Türk anlayışında Kagan ne gökte doğmuştur, ne de gökten inmiştir (1982: 49-50); Osman Turan, Türklerin Kadir-i Mutlak bir Allah'a inandıklarını söyleyerek, cümleyi, *Tanrı irade ettiği için tahta oturdum; dört yandaki milletleri nizamla*

Göktürk Kitabelerine aksettiği hali ile Göktürk çağı Türk düşüncesinde de devletin Tanrı tarafından verildiği inancı hâkim idi. Bu çağda Türkler zaman zaman Tanrı için *İl berigme Tengri* yani *İl (devlet) veren Tanrı* da demişlerdir (Ögel, 1971, II: 54). Bununla birlikte devletlerinin yıkılışını yine Tanrı'nın -ili(devleti) ellerinden alarak- cezalandırması şeklinde telakki etmişlerdir. O halde Türklerin kaganların ve milletin muvaffakiyetlerini de başarısızlıklarını da Tanrı'nın takdirine bağladıkları söylenebilir (Güler,1996: 32-33).

Göktürk devlet düşüncesine göre, Türk kaganları kuta (siyasi otorite gücüne) nail olmakla birlikte yine Tanrı tarafından bahşedilmiş bazı hususiyetler taşımaktadır. Örneğin, Tanrı kendisine *yarlık* (Tanrının izni ve kader) vermeli, onu diğer insanlardan ayrı olarak *ülüg* (nasip, kısmet ve iyi talih) sahibi de kılmalıdır. İşte bütün bu sebeplerle Bilge Kagan hükümdar oluşunu şöyle anlatır: *"Tanrı yarlık verdiği için özüm tahta oturdum! Dünyanın dört köşesinden milletleri, düzenledim..."* (Ergin, 1970; Kitabeler II, Doğu, 23-24). Bilge Kagan tahta çıkışı gibi sonraki icraatını da Tanrının bu yasamasına bağlamaktadır: *"Ondan sonra Tanrı yarlık verdiği için, kutum ve kısmetimin var olduğu için ölecek milleti diriltip, eğittim (besledim). Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım."* (Ergin, 1970; Kitabeler II, Doğu, 23). Yine Kül-Tigin Yazıtı'nda yer alan şu sözler, *"Tanrı yarlık verdiği için, özümün kutu var olduğu için kagan oldum"* (Ergin, 1970; Kitabeler I, Güney, 9). de aynı mahiyettedir. İltiş Kagan da devletsiz ve kagansız bir milleti Tanrı yarlık verdiği için derleyip, toplamıştır: *"Tanrı izin verdiği için illiyi ilsizleştirmiş, kaganlıyı kagansızlaştırmış, düşmanı tabi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş..."* (Ergin, 1970; Kitabeler I, Doğu, 15-16; II, Doğu, 13).

Esasında Tanrı *ülüg* ve *yarlık* verdiği gibi, bir de *küç* (güç) vermelidir. Kitabelerde özellikle kaganın ve Türk milletin başarılarında güç unsuru da önemli yer tutmaktadır: *"Tanrı güç verdiği için, babam kaganın ordusu kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş."* (Ergin, 1970; Kitabeler I, Doğu, 12; II, Doğu, 1). *"Tanrı güç verdiği için orada mızrakladım, perişan ettim."* (Ergin, 1970; Kitabeler II, Doğu, 32-33).

Kitabelere göre Tanrı, *Türk milleti yok olmasın diye* İl-Teriş Kaganı Türk milletin başına getirmişti. İl-Teriş Kagan'ın Göktürk Devleti'ni nasıl kurduğu, oğlu Kül-Tigin yazıtında şöyle anlatılıyordu: *"Türk Tanrısı ile Türkler'in kutsal yer ve suları, (Türk milletin) kaderini şöyle çizmişler: "Türk milleti yok olmasın, bir millet olsun diye, babam İl-Teriş Kagan ile annem İl-Bilge Katun'u Tanrı tepelerinden tutmuş ve (kişioğullarının) üstüne çıkarmış..."* (Ergin, 1970, Kitabeler, I, Doğu, 10-11). Tanrı aynı zamanda, adı ve ünü yok olmasın diye Türk milletin üzerine iyi kaganlar getiriyordu. Bilge Kagan tahtın kendisine Tanrı tarafından verildiğinin çok açık bir ifadesi olarak kendisinden şu şekilde bahsediyor: *"Türk milletin adı ve ünü yok olmasın diye: babam Kaganı annem Katunu (yukarı) götürmüş Tanrı! İl veren Tanrı Türk milletin adı ve ünü yok olmasın diye özümü tahta oturtan gerçek O Tanrı..."* (Ergin, 1970, Kitabeler, I, Doğu, 25) .

630 yılında Göktürk Devleti Çin'in esareti altına girmiş bulunuyordu. Söz konusu esaret hayatı 692'ye kadar yaklaşık 50 yıl devam edecek ve Türk milleti üzerinde derin izler bırakacaktır. Bu durum kitabelerde tamamen Tanrı'nın takdiri olarak izah edilmektedir. Ünlü Göktürk veziri Tonyukuk'un yazıtında ilgili olaylar şöyle anlatılır: *"Bilge-Tonyukuk, ben özüm Çin'de doğdum. Türk milleti (o zamanlar) Çin'e bağlı idi. Türk milleti bir Han'a sahip olmayınca Çin'den ayrıldı ve (başka bir) Han buldu. (ondan sonra) Han'ını bırakıp yeniden Çin'e bağlandı. Bunun üzerine Tanrı şöyle demiş: "-(Ben sana bir) Han verdim. (sen ise) Han'ını koyup (Çin'e) bağlandın" (Türk milleti Çin'e) bağlandı diye, Tanrı (onları) öldürmüştü. Türk milleti (böylece) öldü, dağıldı ve yok oldu."* (Ergin, 1970, Kitabeler, Tonyukuk, I, Batı, 1-2).

Siyasi otoritenin menşeyini Tanrı'ya dayandıran kitabelerdeki Türk anlayışı adeta sistemli bir manzara arz etmektedir. Öyle ki, otorite kavramı ile ilgili hayatın her safhası tamamen Tanrı'nın takdir yetkisine bağlanmıştır. Türk kaganlarının tahta çıkması (otoritenin tesisi), bundan sonraki icraatları (otoritenin kullanılması) ve nihayet herhangi bir sebeple devletin yıkılması (otoritenin zaafa uğraması veya ortadan kalkması) hep Tanrının yasaması ile

soktum şeklinde çevirir. Ona göre *Tengriteg* kelimesi Tanrı gibi yahut semanın oğlu olarak anlaşılmamalıdır. İfade, *Hakanların ilahi teyit ve himayeye mazhar oldukları veya Tanrı tarafından memur edilmiş bulundukları* manasında anlaşılmalıdır. (Turan, 1995, I: 95).

izah edilmektedir. Ayrıca, buradaki anlayışın, kaganlar kadar Türk milletinin başarı veya başarısızlıklarını da Tanrı'nın takdiri ile izah etmesi dikkat çekici bir husustur. Bu durum ister istemez Osman Turan'ın, Göktürk adındaki Gök'ün semavi anlamını da ifade etmesinden dolayı "bu, hükümdar gibi milletin de ilahi himayeye ve semavi sığata sahip olduğunu açıklar" (1995:167) şeklindeki görüşlerini hatırlatıyorsa da, Göktürk adındaki Türk sözünün etnik bir isim olmayıp, Göktürk Devleti'ni ifade eden bir siyasi ad olması, bunun kabulünü zorlaştırıyor (Kafesoğlu, 1988: 89). Fakat, bu durumda dahi genel olarak devletin (bütün unsurları ile) ilahi olması hali söz konusudur. Bunun içinde millet de vardır. İşbara Kagan'ın 585 yılında Çin'e yazdığı mektup da bu fikri destekler mahiyettedir. İşbara Kagan Çin İmparatoru'na verdiği cevapta, "Türk'ün Tanrı tarafından kuruluşundan bu yana elli yıl geçti" diyordu (Kafesoğlu, 1988: 93).

Kendilerini Hunların ve Göktürklerin varisleri sayan Uygur Türklerinin kaganları da hükümdarlıklarını tıpkı Göktürkler gibi Gök'ün yani Tanrı'nın buyruğuna bağlıyorlardı. Kagan, Tanrı kendisine kut ve yarlık verdiği için milletin başına geçirdi. Onlara göre, kendi kaganları, ilini idare etmiş (*il-tutmuş*) bu yolla ün kazanmış (*küllüg*), kahraman (*alp*) ve büyük (*uluğ*) kaganlardı. Uygur hükümdarları kendi milletlerinin başına Tanrı'nın buyruğu ile gelmişlerdi. Bu suretle, halk kaganına itaat etmiş olmakla Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmiş olacaktı. İsyan edenler ve mevcut düzeni bozanlar yine Tanrı'nın emri ile Uygur kaganı tarafından cezalandırılacaklardı. Nitekim II. Uygur kaganı Bayan-Çor, isyan eden doğudaki kabilelere karşı yaptığı akın için, şöyle bir sebep de gösteriyordu: "Gök Tanrı ve yer, bana emrettiği için onları mızrakladım". Bununla birlikte, Uygur kaganları, isyan edip de sonradan zor karşısında dönen kavimleri affediyorlar ve bu aflatını da yine Tanrı'nın buyruğuna dayandırıyorlardı. (Ögel, 1971, II: 80-81).

Türk kut anlayışına göre, Han soyunun (Gök eksenli siyasi otoriteyi kullanması sebebiyle) ilahi bir menşei vardır. Bu cümleden olarak, Türk mitolojisinde hanlar daha çok, gökten inen bir ışıktan gebe kalan bir hatunun çocuklarıdır. Uygurlarda da aynı inanış hâkimdir. Bu inanışın tabii bir tezahürünü Uygurların menşei efsanesinde görülmektedir (Ögel, 1948: 17-24).

İslami dönem Türk devletlerinin hâkimiyet anlayışında da klasik Türk idare geleneğinin izleri görülür. Bilindiği gibi Karahanlılar Devleti Orta Asya'da kurulan ilk Müslüman Türk Devleti olmuştur. Bu devlet zamanında Orta Asya Türklerinin pek mühim bir kısmı İslamiyet'i kabul ederek İslam medeniyeti dairesine girmişlerdir. Böylece söz konusu dönemde bilhassa Göktürkler ile başlayıp Uygurlar zamanında çok büyük bir gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyeti ile İslam kültür ve medeniyeti karşılaşmış ve Türk-İslam medeniyeti adıyla anılan tarihi dönemin de temelleri atılmıştır (Genç, 1981: 7).

Köprülü'ye göre bir geçiş dönemi olan Karahanlılar Devleti'nin amme müesseselerinde, eski Türk hâkimiyet ananelerinin tesirlerini en açık ve kuvvetli şekilde görmek mümkündür (1937: 23). Bu cümleden olarak, Türk kültürünün ve Karahanlı çağının en mühim eserlerinden; Kutadgu Bilig'de söz konusu klasik Türk hâkimiyet ve siyasi otorite anlayışının çok canlı bir şekilde yaşadığı müşahade edilmektedir. Eserde, kut yani siyasi otorite yetkisi ve gücünün ilahi menşeli olduğu ve hükümdarlığın Tanrı tarafından verildiği açık biçimde belirtilmiştir: "Kut Tanrının bir ihsanıdır" (Kutadgu Bilig, II: b.109). Kutu yükselten de Tanrı'dır. "Beni yarattın ve kut'umu yükselttin; ben senin günahkâr ve asi bir kulunum", (Kutadgu Bilig, II: b.1258). "Tanrı kime inayet ve yardım ederse, dünya onun olur ve o kut'a kavuşur" (Kutadgu Bilig, II: b.6192). "Günahkâr kulu kut yolunda destekleyen Tanrı'dır" (Kutadgu Bilig, II: b.5125). "Bu beylik makamına sen kendi gücün ve isteğinle gelmedin, onu sana Tanrı verdi. Lütf ederek Sana bu beyliği verdi; Buna şükret" (Kutadgu Bilig, II: b.5469-5470). "Begler hâkimiyetlerini Tanrıdan alırlar" (Kutadgu Bilig, II: b.5947). "Tanrı beylik işini kime verirse, ona işi ile mütenasip akıl ve gönülde verir. Tanrı kimi bey olarak yaratmak isterse, ona önce münasip tavır ve hareket ile akıl ve kol kanat verir" (Kutadgu Bilig, II: b.1933-1934) ifadelerindeki anlam açıktır. Yine "Bayat (Kadim Tanrı) kime inayet ederse, o kişi iki cihanda kut bulur" (Kutadgu Bilig, II: b.1267) ve eserin müellifi Yusuf Has Hacib'in hükümdara hitaben; "Bil ki, sana ancak Tanrı yardım edebilir" (Kutadgu Bilig, II: b.1430). "Tanrı seni doğruluk için hükümdar yaptı" (Kutadgu Bilig, II: b.5195) şeklindeki sözleri de siyasi otoritenin kaynağının

ilahi olduğunu ortaya koyar.

Meşruiyet Temelleri Bağlamında Cumhuriyet Olgusu

Cumhuriyet kelimesi dilimize Arapça *cumhur* kelimesinden geçmiştir. *Cumhur* ise *halk, ahali, büyük kalabalık* anlamına gelir. *Cumhur* için sözlüklerde *halk, topluluk, halk topluluğu, başsız kalabalık, belli bir sınıf insan, seçilmiş bir başkanla yönetilen halk topluluğu* gibi anlamlar verilmektedir. Bu durumda *cumhurî devlet* ya da *Cumhuriyet* de *cumhura* yani *halka ait olan şey, iktidarın halk topluluğuna, umuma ait olduğunu öngören devlet şekli* demek olacaktır (Kâmus-ı Türkî 1317: 482; Özön 1959: 138; Develioğlu 1984: 177; Sözlük I 1988: 263). *Cumhuriyet* kelimesinin Fransızca karşılığı *la Republique*, İngilizce karşılığı ise *the Republic*'dir. Kelimeler Latince aslı *Res Publica* sözcüğünden türemiştir. Bu kavram *kamusal şey, kamusal iş ve olaylar, kamu yararı, kamusal eylemin asli odağı olarak topluluk-cemaat ve nihayet devletin ve en yüksek kumanda yetkisi olan egemenliğin kamuya yani halk topluluğuna ait bulunması* anlamındadır (Ağaoğulları 2011:181). *Res Publica* terimi zamanla siyasal tarihi gelişmenin etkisi altında demokratik bir rejimde kamu ve halk hizmetinin görüldüğü bir devlet yönetimini ifade etmiştir (Şenel 1991:237).

Cumhuriyet, Türk Hukuk Lûgatı'nda *devlet reisi millet veya millet meclisleri tarafından muayyen müddet için seçilen hükûmet şekli* (1944: 56), Meydan Larousse'da *halkın, hâkimiyeti doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler aracılığı ile kullandığı devlet şekli* (1990, III: 95), Ana Britannica'da *egemenliğin bir tek kişinin elinde olmadığı ve oy hakkına sahip yurttaşlarca seçilen temsilciler eliyle yasalara uygun biçimde kullanıldığı yönetim biçimi* (1988, VIII: 363), Türk Ansiklopedisi'nde *veraset yolu ile devlet başkanlığına gelen bir hükümdar veya imparator tarafından yönetilmeyip seçimle belirtilen bir devlet başkanının/n varlığını kabul eden hükûmet* (1963, XI: 263), Büyük Kültür Ansiklopedisi'nde *halkın iradesinin belirlendiği yönetim biçimi* (1984, IV: 1325) şeklinde tanımlanmaktadır. Hüseyin Nail Kubalı ise *cumhuriyeti, devlet başkanının ya doğrudan doğruya veya dolaylı olarak halk tarafından muayyen bir müddet için seçilmesi esasına dayanan devlet veya hükûmet şekli* (1960: 59) biçiminde açıklamaktadır. Yeni Türk Ansiklopedisi'nde monarşinin zıddı olarak tarif edilen cumhuriyette, devlet başkanlığı irsî (babadan oğla veya belirli bir ailenin fertlerine mahsus) değildir ve hayat boyu devam etmeyeceği bilinir (1985, II: 527).

Bütün bu tanımlarda görüldüğü gibi cumhuriyet, millet iradesini esas alan bir rejimdir, bir hükûmet şeklidir. Onun vazgeçilmez şartı seçimdir. Yani kabaca cumhuriyetten söz etmek için seçim usulü yeterli görülmektedir. Ülkeyi idare edenlerin tümü seçimle işbaşına gelirler. Dolayısıyla veraset usulünü kesinlikle reddeder. Seçimler de muayyen süreler için yapılır. Böylece, milletin temsilcileri belirli sürelerle işbaşında kalırlar. Ayrıca ideal bir cumhuriyetin hukuka dayanması, insan temel hak ve özgürlüklerini tanıyıp teminat altına alması, adaleti yüceltip vatandaşlarına hizmeti şiar edinmesi gerekmektedir. Günümüzde Cumhuriyet ile demokrasinin beraberce bulunması yani demokratik cumhuriyet bu konuda en ileri siyasi rejim olarak kabul edilmektedir³.

Bu anlamda *Demokrasi* kavramı ise, Atina'da ortaya çıkmış eski Yunancada halk demek olan *demos* ile egemenlik anlamındaki *kratos/kratia* sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Bu yönüyle de *halkın iktidarı, halkın kendi otoritesi ile kendi kendini yönetmesi* demektir (Ağaoğulları 2011:47). Bu kavram, Eski Yunan sitelerinde yurttaş olanların ülke yönetiminde, meclislerde söz sahibi olmaları, yönetimin kararlarına katılıp denetlemeleri anlamında tarihsel bir geçmişe sahiptir⁴. Bu bağlamda demokrasi kanunlar önünde, düşüncesi ifadede ve kişiyi

³ Ne var ki, cumhuriyet ve demokrasi her zaman birbirlerinin varlık şartı değildir, biri olmadan diğeri başka bir yapıda kurulabilmektedir. Öyle monarşik devletler vardır ki, orada demokrasi rejim olarak tüm şartları ile işler. Fakat devlet başkanları seçim ile değil de veraset yoluyla belirlendiğinden cumhuriyetten söz edilemez. Bugün Avrupa'da İngiltere, İsveç, Norveç, Danimarka, Hollanda, Belçika gibi ülkeler cumhuriyet olmayan demokrasilerin önde gelen örnekleridir. Yine Asya'nın önde gelen ülkesi Japonya monarşik demokrasi ile yönetilmektedir.

⁴Demokrasi kabaca halkın kendi kendini yönetme biçimi anlamına gelse de bu durum devirlere ve toplumlara göre kimi yapısal farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki, Eski Yunan'da bir kent demokrasisi yapısı vardı ve orada yurttaşlar doğrudan doğruya yönetime katılırlardı. Ancak örneğin kadınların, kölelerin oy hakları yoktu. Eski Roma Cumhuriyeti ise aslında aristokrat bir cumhuriyet idi. Eski Yunan ve Roma siyasal düşüncesi için örneğin bkz. (Şenel 1991:133 vd.); (Okandan 1996: 121-123).

ilgilendiren kararlara katılmada eşitlik anlamında en genel ifadesine ulaşmıştır. Demokrasi, toplumdaki her vatandaşın katılımı esas alınarak sorunların çözümünde yine halkın kendisinin karar vermesi manasındaki Yunanca *demokratia* sözcüğünün almış olduğu biçimdir (Cranston 1970: 23). Bu açıdan demokrasi, *bir toplumda insanların kendilerini ilgilendiren ya da ilgilendirebilecek olan meselelerdeki kararların oluşum sürecine katılmak* şeklinde değerlendirilebilir (Ateş, 2003:75).

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Bununla birlikte cumhuriyeti daha çok bir yönetim biçimi, demokrasiyi de yönetimin oluşum ve işleyiş kurallarını niteleyen bir olgu olarak vasıflandırmak da mümkündür. Bu bakımdan, cumhuriyet devletin yönetim şekli, demokrasi ise o devletin rejimidir. Cumhuriyet toplumun kim tarafından yönetileceği sorusuna cevap ararken demokrasi ise toplumun nasıl yönetileceği konusunda cevap vermektedir (Aydın, 2003: 51). Aslında özde hem Cumhuriyet hem de demokrasi halkın yönetimi olmak fikrine dayanmaktadır.

Cumhuriyet ve demokrasi kavramları arasındaki ilişki genel anlamda bir biçim-öz ilişkisidir. Cumhuriyet daha çok hukuki bir düzen olarak biçimi meydana getirir. Şeklî bir yapı olarak cumhuriyet aslidir. Cumhuriyet düzeninin oluşturduğu yapının muhtevası değişebilir. Bu değişkenlik çeşitli şartlara göre gelişmeler gösteren farklı siyasal rejimlerle ortaya çıkmaktadır. Bu durumda her cumhuriyetin mutlaka demokrasi olması beklenmediği gibi her demokrasinin de cumhuriyet olması istenemez. Cumhuriyetler demokratik olabileceği gibi, aristokratik, oligarşik hatta diktatörlük bile olabilirler. Demokrasiler ise genellikle cumhuriyet düzenlerinde ortaya çıkmakla beraber çok gelişmiş ülke monarşilerinde de çağdaş bir siyasal rejim olarak uygulanabilmektedirler. Biçimi meydana getiren cumhuriyetin muhtevası demokrasi olursa, o zaman düzen ve rejim açısından halk egemenliğine en uygun durum belirmektedir. Bununla birlikte, gerçek anlamda cumhuriyetin, sadece seçkin bir gruba dayanan aristokrasi ile değil, ancak geniş halk yığınlarının benimsediği demokrasi ilke ve ülküsü ile bağdaşabileceği açıktır. Gerçekten demokrasinin ana ilkesi eşitliktir. Eşitlik haklar bakımından yurttaşlar arasında her türlü farkları, aile, grup, sınıf ve kişi ayrıcalıklarını reddeder. Cumhuriyetlerde devlet başkanlarının seçimle iş başına gelmeleri de bu ilkenin uygulanması sonucudur.

Demokrasi, bir yandan toplumun ne adına, hangi ilkelere göre yönetileceği sorusuna cevap verirken diğer yandan bu yönetimin kim tarafından gerçekleştirileceğini belirler. Demokratik yarışma ve seçim sistemi, iktidarın kaynaklığı konusundaki çatışmaları, bu çatışmalar ile doğan güç kullanımını, bu gücün hangi temel yasalar ile meşru kabul edileceğini ve toplumsal düzenin nasıl kurulacağını ve yönetileceğini, bireysel tercihler ve toplumsal temsiliyetler ile siyasal istikrarın nasıl sürdürüleceğini belirleme sürecidir. Özetle demokrasi, sadece bir yönetimin nasıllığını (temsil) değil daha önemli olarak niçinliğini (meşruiyet) belirleme sistemidir. Bu açıdan demokrasinin biri meşruiyet diğeri de temsil olmak üzere birbirinden ayrılmaz iki boyutu vardır. Demokraside iktidarın meşruiyet kaynağı birey, iktidarın temsil alanı halktır. Cumhuriyet'te ise demokrasinin aksine halk egemenliği yerine millet egemenliği esası vardır ve toplumun her alanda tek bir temsiliyetinin ve meşruiyetinin olması gerektiğine inanır. Bunun sonucunda Cumhuriyet geleneğinde bireysel iradede ziyade genel iradede söz edilebilir. Son tahlilde bu yönüyle de Cumhuriyet siyasal iktidarın meşruiyetini topluma mündemiç kılar (Çetin, 2003: 94).

Cumhuriyet Fikrinin Türk Devlet Felsefesindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme

Hâkimiyet gücünü elinde tutan siyasal otorite; yasanın, dinin, kamu vicdanının doğru gördüğü bir yönetim hakkına sahiptir ki buna *meşru iktidar* denir. Meşruiyet, siyasî iktidarın varlık sebebinin yönetilenler için makul bir anlama kavuşturulması, halkın rızasına ve onayına dayandırılmasıdır. İktidarın yasa, emir ve tasarruflarının toplumca kabul edilmesi ve uyulmasının tek dayanağı meşruiyettir. Bu yüzden siyaset, devlet, iktidar ve egemenliğin söz konusu olduğu her alan meşruiyet alanıdır.

Siyasi otoriteyi meşruluk temeline göre, sosyo-politik bir sınıflandırmaya tabi tutan Max Weber (1864-1920) meşruluk sözünü, sosyal gerçeklikte var olan ve otorite için otorite

altında bulunanlar tarafından beslenen gerçek bir inancın karşılığı olarak ele almaktadır. O, meşru otoritenin kaynağı bakımından *Geleneksel Otorite*, *Kanuni (Yasal) Otorite* ve *Karizmatik Otorite* olarak ortak vasıfta üç tip tespit etmiştir (Weber, 1993: 80).

Geleneksel otorite eskiden beri yaşayan geleneklerin ve bu geleneklere uygun olarak otoriteyi elinde bulunduranların meşruluğunun, kutsal olduğu inancına dayanır. Kimin hükümdar olacağını eskiden süregelmekte olan uzun bir geleneğe dayanan kural ve nizamlar (örf ve adetler) belirler. Böyle bir sistemde kanunlara değil, geleneklerin tayin ettiği yöneticilere itaat edilir. Eğer emir verme gücünün geçerliliği, akılcı kurallardan oluşan ve herkes için bağlayıcı olan normlara dayanıyorsa, bu takdirde *kanuni otorite* söz konusudur. Böylece itaat edilen güç, kişiler değil fakat doğrudan doğruya hukuk düzenidir. Yasal egemenlik akli olarak konulmuş olan yasaların doğruluğuna ve bu yasalara göre seçilmiş bulunan önderlerin meşruluğuna olan inanca dayanır. Weber, *karizmatik otoriteyi* ise bir kişinin kutsallığına ya da kahramanlık gücüne veya örnek alınacak niteliklerine ve bu kişi tarafından oluşturulan düzene diğer kişilerin (halkın) tam bir teslimiyet içinde bağlanmaları sonucu ortaya çıkan otorite tipi olarak tanımlamıştır. Karizmatik otoritede Tanrı vergisi olağanüstü nitelikleri, kahramanlığı ya da örnek kişiliği gibi nedenler ile diğer bireylerden ayrılan karizmatik önderin buyruklarına uyulur. Yönetilenler önderin otoritesini tanrı vergisi doğüstü niteliklere sahip olduğuna inandıkları için kabul etmişlerdir. *Karizma* tabiri, eski Yunancada *Tanrı Vergisi* anlamına gelen *Charisma* kavramından alınmıştır (Kapani, 1999: 67). Max Weber'e göre, karizma kişisel olma niteliğini yitirip bir *Aile Karizması* ve *Kurumsal Karizma* haline de gelebilmektedir. Aile karizması, karizmanın liderin soyundan gelenlere geçmesi; kurumsal karizma da karizmatik yeteneklerin kişiden soyutlanarak, belli bir makamın objektif niteliği haline dönüşmesidir (San, 1971: 83).

Büyük ölçüde Weber'in tasnifinden esinlenen David Easton da otoriteleri meşruluk kaynağı bakımından üçe ayırır. Bunlar, yönetilenlerin, rejimin temelinde yatan aynı ilkeleri, değerleri, amaçları yani ideolojileri benimsemeleri ile ilgili olarak meşruiyetin *ideolojik* bir kaynağa dayanması, siyasi yapıyı ve onun işleyişini düzenleyen normların ve hukuk düzeninin yönetenler tarafından geçerli olarak kabul edilmesi ekseninde meşruluğun *yapısal bir köken* kazanması ve iktidar sahiplerinin kişisel nitelikleri sayesinde kendilerine geniş bir taraftar kitlesi -ve dolayısıyla- otoritelerine destek sağlayabilmesi ölçüsünde *liderlerin ferdi niteliklerine* bağlı bir meşruiyetin ortaya çıkmasıdır (Kapani, 1999: 93-95).

Yukarıda bahsedildiği üzere, incelediğimiz dönemde Türk anlayışına göre siyasi otorite, hem karizmatik hem de kanuni bir meşruiyet anlayışından kaynaklanmaktadır. Türk düşüncesindeki bu karizmatik meşruluk anlayışı hanedan görüş açısından bir aile karizması olarak belirip, devlet veya otorite ile ilgili bir takım hukuki sembol ve törenlerde de görüldüğü üzere kurumsal karizma şeklinde gelişmiştir. Türk siyasi otorite anlayışının kanuni yönü ise, daha ziyade iktidarın niteliği ile ilgilidir (Güler, 1996: 21-22).

Şöyle ki; esasen karizmatik hâkimiyete bağlı topluluklar daha çok dini keyfiyete sahip cemiyetlerdir. Yani Tanrı'nın bazı fertlere diğer fertlerde olmayan kabiliyetler vermesi ve onu toplumdaki me'sûl tutması bir nevi peygamberler anlayışı aksettirmektedir. Türklerde ise sosyal düzen dini değil siyasidir. Peygamberler ve veliler tarafından idare edilen herhangi bir Türk topluluğu görülmemektedir. Ayrıca Türk hükümdarı insanüstü bir varlık da sayılmamaktadır. Hem kendisi hem halk onun normal bir insan olduğunun farkındadır (Kafesoğlu, 1988: 244). Hâkimiyet bu şekilde İlâhi kaynaklı olarak kabul edilmesine rağmen öteki cemiyetlerden farklı biçimde, kağanlara herhangi bir surette ulûhiyet atfetmiyordu. Diğer bazı cemiyetlerde, kralın kendisi de ilahi menşeli görüldüğünden *kral hata yapmaz, kral masumdur* fikrini beraberinde getirmiştir. Türk anlayışında ise ilahi olan görevlendirme hadisesidir. Hükümdarın görevi ile ilgili sorumluluğu kesindir. Nitekim görevini yerine getirebildiği sürece tahtta kalması mümkündür. Aksi takdirde halk hükümdarın Kut'unun Tanrı tarafından geri alındığını düşünür, ona saygı ve itaati bırakıp aynı aileden Kut sahibi bir diğerinin etrafında toplanır (Özdemir, 1990: 46). Bu noktada karşımıza aile karizması anlayışı çıkmaktadır.

Aile karizması, karizmanın liderin soyundan gelenlere geçmesidir. Hakikaten

Türklerde hükümlanlık bir aileye *A-shih-na* ailesine bahşedilmişti. Tanrı otorite gücünü hanedan üyelerine vermiştir ve onların arasında kimi seçerse, onu hanlık tahtına çıkartmaktadır. Bu sebeple, Türk tarihinin akışı içinde zaman zaman gördüğümüz taht mücadelelerinin temelinde bu meşruiyet fikri yatar (Kösoğlu, 1997: 46). Köymen'in ortaya koyduğu gibi, hanedanına her üyesi sonucuna katlanmak şartı ile taht mücadelesine girişmekte, kazanırsa tahta çıkmakta, kaybederse mukadderata rıza göstermektedir. İşte bütün bu hareketlerin meşruiyeti de otoritenin kaynağı ile ilgili olan karizmatik esaslardan gelmektedir. Yine bunun gibi iktidarın ele geçirilmesinde veliahtlık müessesesinin şeklen bulunmasına rağmen, bağlayıcı hukuki bir niteliği olmaması da hep bundan dolayıdır (Köymen, 1989: 58).

Esasen Türklerde Kut anlayışı sonsuz bir hâkimiyete imkân tanımamaktadır. Devlet hükümdarın malı olmayıp ancak belli ölçülerde kullanmak kaydıyla hâkimiyet hakkı hükümdara aitti (Özdemir, 1993: 86). İlahi misyon, devlet idaresine imkan hazırlayan büyük bir otorite kaynağı olmakla birlikte, Türk hükümdarlarının idare yetkisi Töre'ce tespit edilen bazı şarklarla sınırlandırılmıştır (Donuk, 1990: 41). Arsal'a göre töre; eski Türk sosyal hayatını düzenleyen 'mecburi' kaideler bütünüdür ve anayasa hükmünde değişmez ilkeleri vardır. (1947: 287). Türk örf hukuku her şeyden önce hükümdar adayında belli bazı özellikler arıyordu ve hükümdarın yerine getirmekle yükümlü olduğu vazifeler vardı. Hakan bu vazifeleri yapabildiği müddetçe tahta kalabilir, başarılı olamadığı zaman ise iktidardan düşerdi. Çünkü Tanrı bağışladığı hükümlanlık hakkını layık olmayanlardan geri alabilirdi. II. Gök Türk Kağanlığı'nda 716 yılında Kapgan Kağan'ın yerine geçen oğlu İnel, iç karışıklıkları giderip, huzuru sağlayamadığı için kutunun Tanrı tarafından kaldırıldığı inancı ile tahttan uzaklaştırılmıştı. Bu durum kitabelerde *Kağan Kut'u taplamadı* şeklinde ifade edilmiştir (Ergin, 1970; Kitabeler, I, Doğu, 8 ve 35).

Öyleyse Türk anlayışında töre, devletin önünde ve onu sınırlayıcıdır. Hâkimiyeti doğuşunda sınırlandıran ve meşruiyetine ölçü de bu anlayışın ne ölçüde yerleştiğinin açık ifadesidir. Türkler İslam medeniyeti dairesi içerisinde de birçok ortak kavram ve anlayışla karşılaştılar. Ancak konumuz bakımından işaret edilmesi gereken husus, hukukun devletin önünde oluşu anlayışındaki uygunluktur (Kösoğlu, 1997: 335).

Demek ki, Türk hakimiyet telâkkisi bütün bu karizmatik temeli yanında kanuni meşruiyeti temsil ediyor ve kurumsal karizma olarak geliyordu. Yani Türk hükümdarı başka bazı devletlerdeki gibi kanun yapan fakat kendini kanuna bağlı saymayan cinsten bir monark değildi. Hakikaten de Türk hükümdarı kanunları uygular ve bu kanunlara kendisi de uyardı (Taşağıl, 1992: 105).

Bu tarzda bir hükümlanlık düşüncesi hükümdarın icraatlarının millet tarafından kontrolüne imkân veren bir tarzda tecelli etmekte idi (Kafesoğlu, 1988: 245). Türk devletlerinde siyasi otoriteyi kontrol eden müessese ise *kengeş meclisleri* yani *kurultay*'dır (Donuk, 1979-1980: 52). Türk hükümdarlarının, kurultaya rağmen karar almaları ve törede değişiklik yapmaları söz konusu değildir. Ayrıca kurultayların yapısı fonksiyonlarını göz önünde bulundurduğumuzda, kurultayı millet meclisi olarak ifade edebiliriz. Zira yönetimi meşrulaştıran veya reddeden, kanun tekliflerini görüşüp yeni kanunlar çıkaran veya hâlihazırdakini değiştiren bir müessesedir. Türk yönetim sisteminin bütün bu müesseseleri (siyasi teşkilatlanma birimleri) değişik fonksiyonlara sahip olmakla birlikte, bunların hepsinin hareket serbestileri ancak töre (hukuk-kanun) dairesi içindedir. Ne hükümdarın kendisinin ne de halkın bu normatif yapının (yani törenin) dışına çıkması mümkündür.

Bu anlamda töre, Türk hâkimiyet anlayışının hem kaynağını hem de sınırlarını oluşturur. Tanrı bahşettiği hâkimiyet yetkisini töre hükümleri ile çerçevelemekte idi. Filhakika; Tanrı, Türk kağanlarını Türk töresini yürütmeleri için tahta çıkartmaktaydı (Kafesoğlu, 1980: 57). Töre ise Türklerin hayatını her alanda tanzim eden düzenleyici bir unsurdur. Kağan meşruiyetini bir anlamda töreye uymakla kazanırdı (Kösoğlu, 1997: 48).

Burada meşruiyetin hukuka bağlılık demek olduğunu belirtmeliyiz. Öyleyse töre de

(ilahi ya da beşeri) hukuk düzeni demektir⁵. Göktürk Kitabeleri'ne göre, Göktürk Devleti'nin kurucusu Bumîn Kagan tahta oturunca *Türk milletin ilkesini, töresini düzenleyivermiş, tanzim edivermiş* ondan sonra dört tarafa hâkimiyetini yaymış ve imparatorluğu kurmuştur (Ergin, 1970; Kitabeler, II, Doğu, 3). Bir ara çökmüş olan devlet yeniden bağımsızlık mücadelesine girdiği zaman İltiş Kagan *Türk töresi bozulmuş olan milleti ecdadının töresince vücuda getirmiş, harekete geçmiştir*. (Ergin, 1970; Kitabeler, I, Doğu, 13-14 ve II, Doğu, 12). Bilge Kagan devletin kudretini anlatırken *"böyle kazanılmış, tanzim edilmiş ülkemiz, töremiz var idi"* (Ergin, 1970; Kitabeler, I, Doğu, 22) der. Kitabede ayrıca şu meşhur parçada *"Yukarıda gök basmasa, altta yer delinmese, Türk milleti ilini, töreni kim bozabilecekti?"* (Ergin, 1970; Kitabeler, I, Doğu, 22) denmektedir. Kutadgu Bilig'de de hâkimiyetin bizzat töre (törü) ve Kut'dan ibaret olduğu görülmektedir. Bu hususta; *"Beylik kanun (törü) ile ayakta durur"* (Kutadgu Bilig, II: b.5285), *"Bey mülkünü ve halkını törü yolu ile nizam altında bulundurur"* (Kutadgu Bilig, II: b.286) beyitlerini sıralayabiliriz.

Hükümdarın yetkilerini meclisler sınırlandırmaktadır. Hem hükümdarın hem meclislerin üzerinde ise töre bulunmaktadır. Gerek halk gerekse yönetimin, törenin çizmiş olduğu normlar bütününe dışına çıkması mümkün değildir. Açıkladığımız gibi iktidar, Türk hükümdarlarının şahsında toplanmıştır. Çünkü halktan ve ülkeden birinci derecede sorumlu olan hükümdarın kendisidir. Halkın da beklentisinin bu doğrultuda olduğu görülmektedir. Bu sistem, daima törenin kontrolü altında tutulduğu için hiçbir yerde zalim olmamış, yerli ve yabancı tebaayı tedirgin edici militarist bir diktatörlüğe dönüşmemiştir. Bundan hareketle Kafesoğlu, Türk yönetim sistemini *otoriter devlet demokrasisi* olarak isimlendirmektedir (1988: 253).

Sonuç Yerine

Son tahlilde, eski Türk devletlerinde kaganın seçimle işbaşına gelmesi ve kurultay gibi organların mevcudiyeti, ilk bakışta Türklerin cumhuriyet idaresine hiç de yabancı bulunmadıklarını düşündürse de, meseleye özellikle hâkimiyetin meşruiyet kaynağındaki temel ayrılıklar ve veraset hukuku açısından yaklaşıldığında ise Türk devlet telakkisi içinde cumhuriyet fikrinin varlığına dair bir temellendirmenin yapılamayacağı yani çağdaş anlamda bir cumhuriyet düşüncesinden söz edilemeyeceği anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, M. Ali (Editör) (2011), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ANA BRİTANNİCA (1988), C.VIII, İstanbul: Ana Yayıncılık.
- ARSAL, Sadri Maksudi (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, I, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları.
- ATEŞ, Toktamış (2000), *Yaşasın Cumhuriyet*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AYDIN, Nurullah (2003), *Yeni Yüzyıl İçin Ulusal Stratejiler, Her Şey Türkiye İçin*, Ankara: Atlas Yayıncılık.
- BÜYÜK KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ (1984), C.IV, Ankara: Başkent Yayınları.
- CRANSTON, Maurice (1970), *Siyasal Sözlük*, Çev. C.S. Ataöv, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ÇETİN, Halis (2003), "Demokratik Meşruiyet versus Karizmatik Meşruiyet", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, C.27, No:1, Mayıs, s.91-108.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1984), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitapevi.
- DONUK, Abdülkadir, (1979-1980), "Türk Devletinde Hâkimiyet Anlayışı", *TED*, S.X-XI, s.29-56.
- DONUK, Abdülkadir (1988), *Eski Türk Devletlerinde (İdari-Askeri) Unvan ve Terimler*, İstanbul: TDAV Yayınları.
- DONUK, Abdülkadir (1990), *Türk Hükümdarı*, İstanbul: TDAV Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, İstanbul: MEB Yayınları.
- GENÇ, Reşat (1981), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, İstanbul: KB Yayınları.
- GÜLER, Ali (1996), *Türk Yönetim Anlayışının Kaynakları (Başlangıçtan, XII. yüzyıla kadar)*, Ankara: Ocak Yayınları.
- HAS HÂCİB, Yusuf (1994), *Kutadgu Bilig*, neşr. R. Rahmeti Arat, II (Çeviri), (6.baskı), Ankara: TTK Yayınları.

⁵ Meşruiyet, Arapça şer kökünden, şeriata (kanuna, hukuka uygun anlamındadır. Töre (törü) kelimesinin Tanrı'nın Törütgen sıfatıyla bir alakası bulunmalıdır. Zira Tanrı Törütgen'dir. (K.B. b. 1242-1243). Törümek; Türemek, meydana gelmek, Törütmek ise; Türetmek, yaramak demektir. (Hâlik=Törütgen) (Kutadgu Bilig, indeks, 463). Yine Kutadgu Bilig'de nizam, düzen kavramları itmek (Kutadgu Bilig, indeks, 207), kanun, âdet kavramları da öngdi (Kutadgu Bilig, indeks, 362) kelimeleriyle karşılanmıştır. Kaşgarlı'nın eserinde törü, hem yaratılmak (Törüt=yaratmak) hem de düzen, nizam, görenek, âdet gibi anlamlarda kullanılmıştır. (DLT, indeks, 647).

İNALCIK, Halil (1959), "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi, *SBF Dergisi*, C.XIV/1, s.69-94.

KAFESOĞLU, İbrahim (1980), *Eski Türk Dini*, (2. baskı), Ankara: KB Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (1988), *Türk Milli Kültürü*, (5. baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KAPANİ, Münici (1999), *Politika Bilimine Giriş*, (11. baskı), Ankara: Bilgi Yayınevi.

KAŞGARLI MAHMUD (1992), *Divanü Lûgati't- Türk*, Çev. Besim Atalay, I, II, III, IV (İndeks), , (3.baskı), Ankara: TDK Yayınları.

KÂZİM, Hüseyin (1928), *Büyük Türk Lügati*, İstanbul: Devlet Matbaası.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1937), Orta zaman Türk Hukuki Müesseseleri; İslam Amme Hukukundan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok mudur?, İstanbul: Devlet Basımevi.

KÖSOĞLU, Nevzat (1997), *Devlet, "Eski Türklerde -İslâm'da- Osmanlı'da"*, İstanbul: Ötüken Yayınları,

KÖYMEN, M. Altay (1989), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları.

KUBALI, H.Nail (1960), *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul: Tan Matbaası.

MEYDAN LAROUSSE BÜYÜK LÛGAT ve ANSİKLOPEDİ (1990), C.III. İstanbul: Meydan Yayınları.

OKANDAN, Recai Galip (1996), *Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul: İ.Ü.H.F. Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1948), "Uygurların menşei efsanesi", *DTCF Dergisi*, C. VI, Sayı, 1-2, s.17-24.

ÖGEL, Bahaeddin (1971), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, I-II, İstanbul: MEB Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1981), *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, I-II, Ankara: KB Yayınları.

ÖGEL, Bahaeddin (1982), *Türklerde Devlet Anlayışı* (13. yüzyıl sonlarına kadar), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

ÖGEL, Bahaeddin (1997), *Türk Mitolojisi*, C.I-II, Ankara: MEB Yayınları.

ÖZDEMİR, M. Niyazi (1990), "Türk Devletlerinde Hâkimiyetin Mahiyeti ve Kaynağı", *Türk Yurdu*, Ocak, C.X, Sayı, XXIX.

ÖZDEMİR, M. Niyazi (1993), *Türk Devlet Felsefesi*, , İstanbul: Ötüken Yayınları.

ÖZÖN, M. Nihat (1959), *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

SAMİ, Şemseddin (1317/1901), *Kûmus-ı Türki*, , İstanbul: Dersaadet, İkrâm Matbaası.

SAN, Coşkun (1971), *Max Weber'de Hukukun ve Meşru Otorite'nin Sosyolojik Analizi*, Ankara: ATİİA Yayınları.

ŞENEL, Alâeddin (1991), *Siyasal Düşünceler Tarihi*, (Kısaltılmış 3. baskı), Ankara: V. Yayınları.

TANERİ, Aydın (1993), *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul: MEB Yayınları.

TAŞAĞIL, Ahmet (1992), "Göktürklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları*, I. Kitap, İstanbul: TKHV Yayınları.

TURAN, Osman (1995), *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I-II, (8. baskı), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (1963), C.XI, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

TÜRK HUKUK LÛGATI (1944), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

TÜRKÇE SÖZLÜK (1988), I, Ankara: AKDİTK Türk Dil Kurumu Yayınları.

YENİ TÜRK ANSİKLOPEDİSİ (1985), C.II, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

WEBER, Max (1993), *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, (3.baskı), İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.